

PRÁVNÍ HISTORIE A SOUČASNOST

ŘÍMSKÉ PRÁVO A BRNĚNSKÁ PRÁVNICKÁ FAKULTA

Michaela ŽIDLICKÁ

Jedním z prvních zásahů do studijního plánu na Právnické fakultě Masarykovy university po revoluci 1989 bylo rozšíření výuky římského práva. Jak uvedl na konferenci s názvem „Římské právo a jeho odkaz v současném právu“, konané v roce 1992 Eduard Vlček, římské právo má dnes své „pevné, nezastupitelné místo v systému právnického vzdělání. Přesnost a jasnost formulací v římském právu, přísná a důsledná logika a důslednost právnického systému vede k návyku přesně definovat a formulovat právnické kategorie ... napomáhá ovládnout všechno bohatství právní kultury, které lidstvo nahromadilo.“¹ Jeho důležitost pro výchovu budoucího právníka je stále více uznávána a souvisí s přerodem našeho právního řádu a jeho návratem k tradičním hodnotám kontinentálního právního systému.

Znovu a znovu se však badatelé zamýšlí nad tím, v „čem tkví magická síla jeho věčného návratu“, jak to výstižně vyjádřil Viktor Knapp². Neboť římské právo proniká v neměnné podobě po staletí střídajícími se generacemi a uchovává dílo a činy dávných pokolení právníků jako významnou kulturní hodnotu lidstva. Jde o jev tak ojedinělý, že snese snad pouze srovnání, řečeno slovy Theodora Mommsena, se sochařskou tvorbou řecké klasiky. Pouhé konstatování jeho významu však nedostačuje, pokud není spojeno s hlubším vhledem do soustavy vztahů sociální a hospodářské

¹Vlček, E.: Postavení římského práva v učebním plánu právnické fakulty. In: Římské právo a jeho odkaz v současném právu. Sborník z vědecké konference věnované prof. JUDr. Janu Vážnému. Acta universitatis brunensis, Iuridica No 112, 1992, s. 52

²Knapp, V.: Věčný návrat římského práva. Tamtéž, s. 9

struktury tehdejší společnosti, do vzájemných vztahů a závislosti teorie a praxe a řady dalších dějů a souvislostí. Poněvadž byla o římském právu již napsána mnohá díla a statě, není předmětem tohoto příspěvku opakování již řečeného.

Poukazují pouze na některé pohledy a názory které mohou obohatit obsahovou i metodickou stránku výkladu římského práva ve výuce na právnické fakultě.

S oprávněností studia římského práva souvisí problém jeho nadčasovosti. Byla již mnoha významnými romanisty zdůvodněna. Přesto dosavadní zkušenosti z výuky ukazují, že je třeba se stále znova jejím pojetí i výkladem zabývat. Zjednodušeně řečeno, při výkladu nadčasovosti římského práva se zdůrazňuje především jeho spojení se vznikem zbožné – peněžních vztahů, s dobou, kdy společnost opouštěla naturální hospodářství a přecházela k hospodářství tržnímu, ke směně a obchodu. Z toho se pak vyvozuje, že přežívají zejména ty instituce, které v nadčasové podobě odpovídají soukromému vlastnictví a tržním vztahům. Z takto lapidárně vyjádřeného vztahu římského práva k tehdejší historické skutečnosti se dále vyvozuje jeho platnost pro společnost založenou na stejných principech. Tím se také vysvětluje jeho aktuálnost pro naši dnešní skutečnost. Přesto však jednostranný akcent na jednu, i když základní stránku problému, může snadno svést k vidění funkce práva převážně ve službě jistým hospodářským, politickým a mocenským poměrům. Ve vědomí studentů podporují toto chápání mnohé příklady z dějin práva. Mimo jiné z nedávné doby, kdy bylo právo podřízeno mocenským zájmům výsadní vrstvy společnosti.

Vědecký výklad „nadčasovosti“ římského práva vyžaduje odhalení a osvětlení dalších, méně zjevných souvislostí a funkcí. Za pozornost stojí v tomto směru úvahy filosofa M. Nováka. Zdůrazňuje, že bez odhalení takových souvislostí „zůstává vědecké poznání lidské společnosti neúplné právě v těch jejích hnutích, projevech a institucích, v nichž si sama ukládá řád, v nichž sama dospívá k vědomí vzájemné závaznosti a pospolitosti a pokouší se je fixovat v jistých zásadách, kulturech a přesvědčeních, činí si nárok na jejich obecnou platnost“³. Tyto hodnoty nazývá hodnotami „organizujícího rozmyslu“⁴. Představují pokus člověka o modus vivendi se sebou samým, s vlastními katastrofálními sklony. Na přední místo mezi nimi klade M. Novák právo a stát. Uvádí dále, že tyto hodnoty nelze z vývojového hlediska pokládat za hodnoty cílové, ale za prostředek a vstup „k hodnotám v historické skutečnosti dosud velmi vzácným, k hodnotám svobody“⁵.

Jak známo, první celky lidského společenství měly zpravidla svůj původ ve vztazích a závislostech přírodních, buď přímo daných, jako jsou vztahy rodu a kmene, nebo dosažených násilím a převahou fyzické moci, jako jsou různé formy poddanství a otroctví. Na určitém stupni však vznikají společenství vyššího řádu na základě soustavy zásad, norem a institucí. Jsou dílem lidské mysli, představují uvědomělé jednání. Jsou to organizované pokusy o vymknutí se z živelnosti bojů o život

³ Novák, M.: *Hodnoty a dějiny*. Praha, vyd. Družstvo práce, 1947, s. 58

⁴ Tamtéž, s. 11

⁵ Tamtéž, s. 12

a o vytváření racionálního řádu, který spojuje individua a celek právními a morálními normami.

Když se hovoří o dějinném pokroku a úpadku, pak rozdíl mezi nimi je i v tom, že lidské úsilí směřuje buď k realizaci hodnot organizujícího charakteru – především práva a státu – anebo naopak, od nich ustupuje. V prvním případě jde o pokrok, neboť právo a stát jsou instituce k zajištění hodnot života individua a společenství a jeho dalšího rozvíjení v podobě svobody a kultury. V druhém případě jde o úpadek, poněvadž je to vývoj ke zmatku, který zamezuje rozvoj života individua i společenství.

Právo a stát mají v tomto směru důležitou funkci v zajištění individuálního i společenského života, čelí konfliktům uvnitř druhu a jsou prostředkem člověka, který před sebou samým chrání sebe a svůj vývoj. Právo je v tomto směru předpokladem jistoty člověka ve společenských vztazích.

Bez vědomí těchto a dalších souvislostí zůstává – jak bylo uvedeno – pochopení nadčasovosti římského práva neúplné. Jejich výklad je nutný k překonání sociálního determinismu,* který vylučuje autonomii individua, sociální a kulturní hodnoty chápe mechanicky, jako dané společenskými rozměry. Římské právo je sice svým vznikem a obsahem vázáno na tehdejší společensko ekonomické poměry vyvolané přechodem k soukromému vlastnictví, ale zároveň nesetrvává pouze v této poloze. Jeho obsah svědčí o tom, že je římskými právníky v praxi rozvíjeno jako prostředek organizující řád pro individua (svobodné občany) jako primární skutečnost a sociální jednotku. V tomto směru především řeší problémy nezávislé na době, které nepodléhají změnám v čase.

Římané vypracovali pojem soukromého práva, práva abstraktní osobnosti, pojem soukromého vlastnictví jako základní vyjádření svobody jednotlivce a nejšíř subjektivní právo v oblasti soukromoprávní.

Výklad nadčasovosti římského práva ve všech souvislostech umožňuje učit chápat mnohotvárnost kulturně historického procesu, dobou podmíněnost dějů, norem a institucí, ale zároveň neztrácet ze zřetele určitou autonomii duchovních hodnot, primární skutečnost a jejich nadčasovou platnost. I z tohoto hlediska je propedeutické působení římského práva a jeho vliv na právní kulturu v tomto směru nezastupitelný, i když je pochopitelně třeba se vyvarovat jeho chápání jako „univerzálního historického zdroje práva“.

Pro rozvoj tohoto oboru a zejména pro jeho výuku je důležité, že brněnská právnická fakulta má v oblasti římského práva významnou tradici jak v oblasti vědecké, tak pedagogické. Byla vytvořena Janem Vážným, skvělým pedagogem s vědeckou autoritou. I v době své působnosti v Bratislavě, přednášel a vedl semináře římského práva v Brně a to od školního roku 1921/22. V roce 1927 přijal nabídku brněnské právnické fakulty Masarykovy univerzity a stal se jejím řádným profesorem, kde působil až do uzavření českých vysokých škol v roce 1939. Ani po té nepřestal vědecky pracovat. Neúnavnost ve snaze o vědeckou pravdu, hluboké zanícení pro úsilí člověka o řád a spravedlnost, nadšení pro krásu a lidskost, které vyzařují z celého jeho díla, ho vedly k aktivnímu odporu proti fašistické okupaci. Dne 23. prosince 1941

byl s celou skupinou brněnských vysokoškolských profesorů zatčen a dne 18. dubna 1942 ve věku 51let umírá v Mauthausenu. Jeho nedokončené vědecké dílo patří k trvalým hodnotám evropské právně – historické vědy, ale zejména pro brněnskou právnickou fakultu, její pedagogy a studenty. Zůstává stále podnětné v tom, jak spojuje šíři teoretických poznatků s přesnou metodologií vědecké práce, jak v sobě kloubí aspekt vědecký, pedagogický a popularizační. Jeho tvorba je dokladem, jak plodné je dílo, spojí-li se vysoká odbornost a smysl pro teorii s vysoce humánní podobou osobnosti vědce.

Prvním, kdo Jana Vážného po obnově výuky v roce 1945 zastoupil, byl jeho žák a přítel Hynek Bulín.

V roce 1946 pak přišel z Prahy do Brna žák Otakara Sommera Jiří Cvetler, který působil jako profesor římského práva na brněnské fakultě až do jejího zrušení v roce 1950. I on se stal v návaznosti na dílo svých předchůdců uznávaným vědcem nejen u nás, ale i v zahraničí. Jeho pedagogické působení bylo však přerušeno zrušením právnické fakulty v roce 1950. Není proto divu, že byl jedním z prvních profesorů znovu obnovené fakulty v Brně v roce 1969. Tehdejší společenská realita dala římskému právu jiné postavení a to ze zcela jasných důvodů. Římské právo je právem postaveným na rozsáhlém pojetí soukromého vlastnictví jako „ius utendi, fruendi, disponendi et abutendi“, právem tržních vztahů a jako takové bylo v přímém rozporu se základními pilíři marxisto-leninské doktríny chápání práva jako výrazu vůle vládnoucí třídy a společenského vlastnictví výrobních prostředků. V roce 1972 začal v Brně působit jako pedagog Valentin Urfus, který patří k našim předním právním historikům. Zejména díky těmto osobnostem, jejich vědecké erudici i vědomí významu zachovávat hodnot evropské právní kultury byla výuka zachována byť v omezenějším rozsahu, na vysoké úrovni.

Ačkoliv brněnská fakulta nikdy nepřerušila kontinuitu výuky římskému právu (samozřejmě s výjimkou 19ti let, kdy přestala existovat) bylo rozšíření výuky jedním z prvních kroků, které byly po listopadové revoluci učiněny. Současně se zkouška z římského práva stala součástí státní zkoušky. Dalším významným krokem bylo uspořádání konference na téma „Římské právo a jeho odkaz v současném právu“ při příležitosti výročí úmrtí J. Vážného. Jeho dílo bylo nejen znovu připomenuto, ale i zkoumáno z hlediska aktuálních potřeb současnosti. Je pozoruhodné hloubkou vědeckého pohledu do teoretických otázek právních institucí i do právního myšlení antiky. Jan Vážný měl vždy na mysli souvislost římského práva s právními normami a jevy nové doby, i to, že na úrovni vedení a ovlivňování studentů i celé právnické obce závisí úroveň praxe i dalšího rozvoje právní vědy. Dovedl, jak uvádí Hynek Bulín, výklady zařadit do širokého kontextu politických, hospodářských a kulturních dějin starověku a zároveň prohloubit interpretaci římského práva znalostí obecné právní teorie⁶. Jan Vážný vždy pokládal římské právo za důležitý pramen právní výchovy. Říká: „V praktických cvičeních učíme dnes mladé právníky skvělé právní

⁶Bulín, H.: Normativní teorie v posledních studiích prof. Jana Vážného z oboru římského práva. In: Římské právo a jeho odkaz v současném právu. Sborník z vědecké konference věnované prof. JUDr. Janu Vážnému. Acta universitatis brunensis, Iuridica No 112, 1992, s. 32–46

technice, kterou římsští juristé ovládli systém svých norem, aby tím dospěli ku své ars aequi et boni.“ Významným dokladem toho jsou i jeho učebnice pozoruhodné svým pedagogickým zaměřením, myšlenkovým bohatstvím, originálním pojetím i kultivovanou formou sdělení. Jiří Cvetler (Časopis pro právní a státní vědu) viděl jejich hodnotu ve šťastném spojení požadavků kladených na vědeckou úvahu a na studijní, informativní pomůcku. Výstižně uvádí: „Výklad je instruktivní, kde je třeba názorný, jakoby byl zaměřen k důkazu, že i o nesnadných věcech, jichž se týkají některé partie spisu, lze psáti plynule a lehce.“⁷

Z hlediska tématu tohoto příspěvku jsou zajímavé názory Jana Vážného, ale i dalších významných pedagogů, vyslovené k reformě právnického studia ve vztahu k římskému právu. Články byly zpracovány po vydání osnov právnického studia ministerstvem v roce 1935.

Úvodem Jan Vážný ve svém příspěvku říká, že „úkol právního historika jest stále hlouběji přemýšlet o životnosti historickoprávních disciplin jako jednoho z významných požadavků k vědecké erudici dnešního právníka.“⁸ Zdůrazňuje, že římské právo je historické prius dnešního občanského práva, jeho dějiny jsou jedinečným ukazatelem právního vývoje. Nejde jen o znalost norem a jejich vývoje. Právnická literatura je sice prostá „kontemplativních úvah o obecných pojmech právních“, ale zato je podle Vážného téměř nepřetržitou řadou případů, systematicky roztržiděných. Podle Vážného římskému právníci udivují suveréním ovládnutím norem, jistotou právního postřehu a neomylností právní argumentace. Jako takové jsou jedinečným pramenem právní výchovy. V poznámkách ke zkouškám zdůrazňuje, že u rigoróza nejde jen o znalost norem, ale smysl pro právní konstrukci a pevnou právní argumentaci. K délce studia zdůrazňuje, že universita nemůže vyčerpat všechny disciplíny, že „má být spíše bezpečným a vědecky pevným úvodem do studia právního řádu a jeho samostatných oblastí a pak ovšem školou právního myšlení, vedoucí k vědecky správnému rozhodování a postupování v jakémkoliv oboru a povolání právním.“⁹ Z ostatních příspěvků, pokud se zmiňují o římském právu (František Čáda, Adolf Procházka, Karel Engliš, Vladimír Kubeš), pokládají toto za nutnou součást studia a to části historické. Odlišují se však v dílčích otázkách jako je např. zařazení do studijního plánu, kde František Čáda zdůrazňuje jeho význam pro procvičení začátečníka, Vladimír Kubeš pak uznává nutnost studia historie, což neznamena, že se má začít historickým studiem, neboť je toho názoru, že přípravné studium má být „povýtce praktické“.¹⁰

⁷Viz Sborník věd právních a státních, roč. XLIV–XLVI, Praha 1946

⁸Vážný, J.: Reforma právnického studia. In: Vědecká ročenka právnické fakulty university Masarykovy Brně 1935, sv. XIII (1934–35), nakl. Právnické fakulty Masarykovy univerzity, s. 42–49

⁹Vážný, J.: Tamtéž, s. 522

¹⁰Čáda, F.: Právnické studium

Engliš, K.: Studium národního hospodářství a reforma právnického studia.

Kubeš, V.: Reforma právnického studia

In: Vědecká ročenka právnické fakulty university v Brně, roč. XVIII., s. 20–49, 53–67, 105–117

Dílo Jana Vážného a úvahy ostatních představitelů brněnské fakulty, včetně jejich polemik o teoretických a metodologických otázkách jsou překvapivě aktuální a inspirující nejen pro výuku římského práva, ale též navozují věčnou a přesto, zdá se, zvláště aktuální úvahu o výchově k úctě k právu jako, řečeno s Vladimírem Kubešem, fenoménu patřícímu do světa absolutních hodnot.

* * *

S U M M A R Y

Roman law and the law faculty in Brno

The essay is inspired by effort of the faculty in Brno to deepen the lessons of Roman law in tune with needs of contemporary jurisprudence as well as those of law practice, and with ample tradition of this subject, esp. in the period of first republic. It points out some approaches and conceptions which can enrich contents and methodology of the lessons. Scientific interpretation of general validity of the Roman law requires an explication of its rise and development in a broad context, including the function of state and law in securing individual and public life as a medium organizing an order for individual persons as a primary reality and a social unit. The explication of general validity in the whole context enables us to understand that processes, rules and institutions are conditional on time. At the same time it enables us not to forget some autonomy of spiritual worth and its general validity. The preparatory function of Roman law and its influence in the area of law culture are irreplaceable, although its wideness, contents and forms are discussible. The faculty in Brno follows excellent romanists who were practising here. The most relevant is the work of Jan Vážný. The essay describes development of Roman law lessons at the faculty in the period after the World War II.